

Nicat DİLQƏMLİ

1988-ci ildə ermənilər üçün ən vacib məsələlərdən biri Xankəndi şəhərindən və Kərkicahandan azərbaycanlıları təmizləmək idi. Buna səbəb isə Xankəndidə yaşayan azərbaycanlıların tarix boyu erməniləri ifşa etməsi və beləliklə də onların Azərbaycanın tarixi torpaqlarına sahiblənmək istəyini, qurduqları planları alt-üst etmələri idi.

Qeyd edilən tarixi əhatə edən dövrdə Ermənistan SSR-dən gəlmiş erməni millətçi emissarlarının təşkilatçılığı ilə Xankəndidə ermənilər Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan qoparılaraq Ermənistanla verilməsi tələbi ilə icazəsiz mitinqlərə başladılar. İlk mitinq 13 fevral 1988-ci ildə Xankəndinin mərkəzi meydanında təşkil olundu. Bundan bir həftə sonra, 20 fevralda Dağlıq Qarabağ Ali Sovetindəki erməni deputatlar qanunsuz olaraq vilayətin Azərbaycanın tərkibindən ayrılaraq Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi məsələsini qaldırdılar. Bu, Dağlıq Qarabağda yaşayan azərbaycanlıların kəskin narazılığına səbəb oldu. Bundan sonra Sovet rəhbərliyi vəziyyəti stabilləşdirmək üçün Xankəndinə Daxili Qoşunların batalyonunu göndərdi. Və elə həmin aylardan etibarən ermənilərin azərbaycanlılara qarşı terror hərəkatı başladı.

Xankəndi erməniləri Şuşaya gələn su kəmərinə zərər verməyə cəhd etdilər. 20 fevralda Xankəndi mərkəzi xəstəxanasında təcürüb keçən iki azərbaycanlı tələbə qız ermənilər tərəfindən zorlandı. 2 gün sonra isə Ağdamdan yüzrlə azərbaycanlı gənc bunun qisasını almaq üçün Xankəndinə yürüş etdilər. Onların qarşısı Əsgəranda silahlı ermənilər və rus əsgərləri tərəfindən kəsildi. Baş verən qarşıdurma da iki azərbaycanlı qətlə yetirildi, çoxlu sayda insan isə yaralandı.

Azğınlaşmış ermənilər havadarları ilə arxayın olaraq cinayət əməllərinin miqyasını günü-gündən artırmağa başladılar.

Cavab verəcəklər

Milli Məclisin deputatı Tural Gəncəliyev "Yeni Azərbaycan" qəzetinə açıqlamasında 1988-ci il hadisələrindən söz açıb: "1988-ci il sentyabr ayının 18-də gecə ermənilər Xankəndi şəhərində yaşayan azərbaycanlıların evlərinə basqın etdilər. Şəhərin içərisində olan tək-tək azərbaycanlıların evlərinə hücum edərək evlərindəki əşyaları talan etdilər, apardılar, yararsız hala saldılar. Həyət evlərini yandırdılar. Şəhərin yuxarı hissəsində yerləşdirilmiş insanlar yandırılan evləri aydın gördülər. Ancaq həm insanların ölündə silah olmadığına görə, həm də sayca az

olduqlarına görə onlara kömək etmək mümkün deyildi. Azərbaycanlıların gözləri önündə evləri yanırdı, insanlar arasında hədsiz qəzəb hissi yaranmışdı. Həmin vaxtlar sahibsiz, köməksiz qalan Xankəndi sakinləri erməni quldurları ilə üz-büz qalmışdı. Görünməyən təhlükəli anlar yaşanırdı. İnsanları hər an təhlükə gözləyirdi".

T.Gəncəliyev döyülən şəxslərin bəzilərinin həmin travmalardan sonra psixoloji pozuntular yaşadığını da diqqətə çatdırıb: "Azərbaycanlılar yan-

kəndi şəhərində Nizami Gəncəvi adına 4 saylı orta məktəb fəaliyyət göstərirdi və həmin məktəbin fəaliyyəti bundan sonra dayandırıldı. Beləliklə, azərbaycanlılara məxsus olan bütün mülkiyyətlər, tarixi abidələr, çox qədim mirasımız Xankəndi şəhərində darmadağın edildi. Bunların hamısını törədən erməni quldurları hələ də buna görə cavab verməyiblər və Ermənistanın istər əvvəlki, istərsə də hazırkı hərbi-siyasi rəhbərliyi bu məsələlərə görə məsuliyyət daşıyır və vaxt gələcək buna görə cavab verəcəklər".

63 ev yandırıldı, 270-dən çoxu qarət edildi

Tarixçi Elmar Həsənlı "Yeni Azərbaycan" qəzetinə açıqlamasında bildirdi ki, 1988-ci ilin 18 sentyabrı tarixə növbəti erməni vəhşiliklərinin günü kimi yazılıb: "Həmin gün silahlı ermənilər Xankəndi şəhərində yaşayan azərbaycanlıların evlərinə hücum etdilər. Evlərə basqın əvvəlcədən planlaşdırıldığından azərbaycanlıların ev telefonları da kəsilmişdi. Xankəndi şəhər daxili işlər şöbəsinin ictimai təhlükəsizlik bölməsinin rəisi mayor Şahbazyanın başçılığı ilə ayrı-ayrı silahlı qruplar azərbaycanlıların yaşadığı evləri nəzarətə götürmüşdülər. Bu cinayətkar qrupların ilk tapşırığı azərbaycanlıların

günlər Xankəndidə yaranmış nisbi sakitlik şəraitində ermənilər yeni işğalçılıq planları qurublar".

34 il əvvəl törədilən bu cinayətlərin necə dəhşətli olduğunu hadisə şahidlərinin söylədikləri bir daha təsdiq edir.

Gecədən səhərə qədər keşik çəkirdik...

Xankəndi talanları şahidi Nadir Rəşidov hadisələri belə xatırlayır: "1988-ci ilin fevral ayının 13-ü idi. Vilayət

şəxsləri güllə ilə vururdular".

Sönən evin çırağı Xankəndidə yanacağı günü gözləyir...

Baş verənlər haqqında danışmağın bir o qədər də asan olmadığını bildirən digər həmsöhbətimiz Nuridə Məhərrəmovə deyir ki, tam dəqiq səhnəni görmək üçün şəkillərə baxmaq lazımdır: "Mən orada ailə həyatı qurdum, övlad sahibi oldum. Oğlum birinci sinifdə oxuyurdu, qızım isə hazırlığa gedirdi. 1988-ci il, yay fəslı idi... Səhər saatlarında gördüm ki, böyük bir qrup, əllərində tüfəng, balta, yaba mənim pilləkənindən aşağı düşürlər. Uşaqları hamama saldım, qapını bağladım. Özüm də əlimə pol ağacını götürüb qapının arxasında dayandım. Pillekəndən düşəndə hamısı çıxırdılar. Baldızım Bakıdan gəlmişdi, evə girəndə qışqırıb özünü öldürürdü. Gördük ki, tavanı, döşəməni odlu silahlardan açılan atəşlərlə yandırdılar. Tam dəqiq səhnəni görmək üçün şəkillərə baxmaq lazımdır. Heç nə götürə bilməzdik. Əlimi atıb yerdən bir qışıq götürdüm, çay qaşığı, çehizliyim idi. Evsiz-əşiksiz qaldıq. Bir də neçə-neçə ziyalı nəslinin istifadə etdiyi bir masaüstü çıraq götürmüşəm. Uzun illər azərbaycanlı ailələrin yaşadığı böyük bir mülkdən mənə qalan bu iki əşya oldu. Gətirdiyimiz bu çırağı yandırmamışıq. Çünki evimizin işığı orada sönübsə, bu çıraq burada yana bilməz (ağlayır)..."

Yandırılan üç azərbaycanlı, dağıdılan evlər

Telli Mirzəyeva da Xankəndi talanının şahidlərindəndir. Həmin vaxt o, 4-cü sinifdə oxuyurmuş: "Üçüncü sinifdə oxuyurdum, 4-ə keçirdim. Yay tətılı idi. Qonşunun qızı ilə bizi çörək almağa göndərdilər. Çox adam var idi və mən birdən yığıldım, ayaq altında qaldım. Bir yaşlı polis işçisi vardı, Qaçay kişi, mənı qaldırdı, qolumuzdan tutub evimiz tərəfə apardı və dedi ki, qaçın evinizə, buraya gəlməyin. Dizimə daş batmışdı. Bir az sonra şəhərin hər yerindən kabab qoxusu gəlirdi. Dedi ki, stadionda üç azərbaycanlıyı yandırdılar. Şəhərdə nə qədər azərbaycanlıların yaşadığı evlər var idisə, hamısını dağıtdılar. Sonra şəhərdə azərbaycanlılara qarşı talanlar, işğəncələr... Ancaq biz qaldıq. Həyətimizdə bir itimiz vardı, yoldaşım onu yemləməyə getmişdi. O gedən vaxtı evi yandırmışdılar. Şəhərdə ev qalmadı, hamısını yandırdılar. Heç bir əşyam yoxdur, heç bir... Nə Xankəndidəki ikimərtəbəli evimizi, nə əşyalarımızı - heç bir şeyi istəmirəm. Quru torpaq olsun, desinlər ki, gedin yaşayın. Mən onda buradakı evimi bir evsizə hədiyyə verib, gedəcəyəm".

1988-ci il 18 sentyabr...

Xankəndi hadisələri - 3 şahidin gözü ilə

ğınların, talanların 3 gecə çəkdiyini öz gözləri ilə gördülər. Erməni quldurları onları harada gördülərsə, döyürdülər, evlərindəki bütün əşyaları oğurlayırdılar, yandırdılar. Məsələn, deyirlər ki, Nizami həkimi necə döyüblərsə, qısa müddət sonra aldığı xəsarətlərdən vəfat etmişdi. Digər azərbaycanlıları da döyürdülər. Bəziləri bu travmalardan sonra böyük psixoloji pozuntular yaşamışdılar. Və beləliklə, üç gecə - sentyabrın 18-dən 21-ə qədər - erməni quldurları bu cür hərəkatlarını davam etdirdilər, azərbaycanlılara qarşı böyük qırğınlar törətdilər, talan etdilər və azərbaycanlıların əksəriyyətini şəhərdən didərgin saldılar".

Deputat Ermənistanın istər əvvəlki, istərsə də hazırkı siyasi-hərbi rəhbərliyinin baş verənlərə görə məsuliyyət daşdığını xatırladaraq qeyd edib ki, onlar buna görə cavab verəcəklər: "Erməni quldurlarının törətdikləri hadisələrlə zəngin 1988-ci il hadisələri və ondan sonrakı hadisələr onu göstərdi ki, bu, Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən başladılan təxribat xarakterli hərəkatlar idi. Onlar sonradan Azərbaycan Respublikasına qarşı açıq müharibə elan etməyi və azərbaycanlıları soyqırımına məruz qoymağı düşünürdülər. Qeyd etmək istəyirəm ki, o vaxt Xankəndindən didərgin salınan, etnik təmizləməyə məruz qalan Xankəndi sakinlərinin əksəriyyəti Ağdama, Şuşaya, Xocalıya, Bakı və Sumqayıt şəhərlərinə və başqa rayonlara pənah aparmışdılar. Və beləliklə də şəhərdə olan azərbaycanlıların ölkəmizin digər şəhər və rayonlarına məcburi köçkün kimi düşməsi məhz bu erməni talanlarından sonra başlamışdır. Xüsusilə onu qeyd etmək istəyirəm ki, Xan-

evlərinin yandırılması idi".

Tarixçi 18 sentyabr tarixində, ümumilikdə, Xankəndi şəhərində 63 evin yandırıldığını xatırladaraq iki gün ərzində şəhərdə 270-dən artıq evin qarət

olunduğu barədə də məlumat verib: "Azərbaycanlıların daha çox yaşadığı Sabir və Lesnoy küçələrində, Kərpixana adlanan məhlədə isə ermənilər ciddi müqavimətə rast gəldilər. Əli yalın, silahsız azərbaycanlılar bu dəfə öz evlərini qorumağı bacardılar".

E.Həsənlının sözlərinə görə, bu hadisədən sonra SSRİ rəhbərliyi vəziyyətin məcrasından çıxdığını görərək hadisələr haqqında Moskvada qərar qəbul edib: "19-21 sentyabr tarixlərində isə hərbiçilərin müşayiəti ilə azərbaycanlılar Xankəndidən Şuşaya köçürüldü. Bu proseslə də azərbaycanlıların Xankəndi şəhərindən etnik təmizlənməsi prosesinə başlandı. Sentyabrın 21-dən isə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin ərazisində Xankəndidə komendant saati tətbiq edildi. Gərginlik azalsa da, bu müvəqqəti hal idi. Sonrakı hadisələr də sübut etdi ki, həmin

Partiya Komitəsinin qarşısında güclü səsələr eşitdik. Maraqlandıq, dedilər ki, ermənilər Dağlıq Qarabağ muxtar vilayətinin Ermənistanla birləşdirilməsini istəyir. Biz hiss edirdik ki, onlar bizi söyüşlərlə, təhqirlə, tək-tək insanları küçələrdə döyməklə, müxtəlif əcaib variantlarla çalışırdılar ki, biz Xankəndi şəhərini tərk edək.

Hər gecə səhərə qədər keşik çəkirdik. Aylarla öynimizdən paltar çıxmırdı, çünki fikirləşirdik ki, gəlib evlərimizi yandırdılar, uşaqlarımızı öldürərlər. 1988-ci il sentyabr ayının 18-i gecəsi, səhər saat 6-ya qədər şəhərin müxtəlif yerlərində, Azərbaycandan (azərbaycanlıların) xüsusi evlərini yandırmaya başladılar. Gecə olduğundan kimin evi olduğunu təxminən bilə bilirdik. Polislərin müşayiəti ilə avtomobillərlə gərdirdilər. Yanacaqda dolu butulkaları atırdılar, evlərdə ov vururdular".

Kimi görürdülərsə, güllələyirdilər

N.Rəşidov fikirlərinə belə davam edir: "Nizami həkim vardı, çox gözəl həkim idi. Həyat yoldaşı da bizim məktəbdə işləyirdi. Onu evində çox möhkəm, vəhşicəsinə döymüşdülər. Təəssüflər olsun ki, aldığı zərbələr, zədələr səbəbindən cəmi bir neçə ay sonra vəfat etdi. 1976-cı ildə aldığımız torpaq sahəməzdə öz əziyyətimizlə tikdiyimiz evə güclü hücum etdilər. Mənim üçün evdən çox həmin torpaq sahəsi çox əzizdir, doğmadır... Bizdən yuxarı tərəf meşə idi, uşaqları da götürüb həmin meşə ilə getdik Kərzana, oradan da çıxdıq Şuşaya. Bu bizim son çıxışımız oldu, bir daha qaşıda bilmədik. Çünki onlar artıq təhqir etmədilər, gördükləri